

1

॥ चंद्रालोकलंकारप्रारंभः ॥

चंद्रलोक

१

श्रीगणेशाय नमः । उच्चैरस्यतिमं हतामसतां जाग्रत्कलं कैरवध्वंसं हस्तयते वद्यामुमनसामुद्धासिनीमान
सि । उद्धोषन्महनाशनाचिरमलालोकत्रयीरशिकासानेत्रत्रितयीवखंडपरशोवीदेवताहीयतु । १ । हं होचि
न्मयचित्तचंद्रमणयः संवर्धयध्वंसानेरेस्तेरिणिनिर्विचारकवितेमास्मत्प्रकाशीभवा । उल्लासायविचारवीचि
निचयालंकारावां निधेष्वं दालोकमयं स्वयं वितनुते पीपूषवर्धः कृती २ युक्तासाधलसद्वैकवसतिः सा
हित्यसारस्वतशीर्गमोधिगाधतामुपदधत्सेव्यः समाश्रीयतां । श्रीरस्मादुपदेशकौशलमयं पीपूषमस्माज्ज
गत्तामद्भसुरपद्मकेसरयशःशीतां सुरस्मादुधाः २ तं पूर्वाचार्यसूर्योक्तिज्योतिस्तोमोद्रमंस्तुमः । यंप्र
स्यप्रकाशं ते यद्गुणत्रसरेणवः । नाशंकनीयं पूर्वेषां मतमेतेन दृष्यते । किंतु च सुर्मगासीणां कज्जलेनेव

गम०

१

मय्यतो प्रतिवैवश्रुताम्याससहिताकवितांप्रतिहेतुमद्वंदुसंबद्धावीजव्यक्तिलतामिवानिर्दोषालक्षणावतीस
 रीतिगुणभूषणासालकारसानेकवृत्तिर्वाकाव्यनामभाक्। अंगीकरोति यः काव्यं शब्दार्थविनलं कृती। असौ न
 मन्यते कस्मादनुष्ममनलं कृती। विभक्त्यत्रये योग्यः शास्त्रीयः शब्दव्यते।। इदं यौगिकतन्मिश्रेः प्रमेहे स पु
 नस्त्रिधा। अव्यक्तयोगनिर्योगयोगाभासैस्त्रिधा मिमः। ते च वृत्तादिभूवादिमंजपाद्यायथाक्रमं। शुद्धतन्मूल
 संमिन्नप्रमेहेर्योगिकैस्त्रिधा ते च धांतिस्फुट्कांतिकौंतेयादिस्वरूपिणः। तन्मिश्रो योऽप्यसामान्यविशेषपे
 र्वर्तनात्। नीराधिः पंकजं सोधं सागरोभूहः शशी। क्षीरनीराधिरकाशपंकजं तेन सिध्यति। विभक्त्यंतं पदं वाक्यं
 त होर्यसमासितः। युक्तार्थतांतांच विनाखंडवाक्यं सदृश्यते। वाक्यंच खंडवाक्यंच परमेकमपि क्वचित्। धूमव
 त्तादिति यथा हैवेत्यामंत्रेण यथा वाक्यान्नेकार्थविश्रांता म्नाद्धर्वाक्यकदंबकं। महादेवः सत्रप्रमुखमखविद्ये

चंद्रो
२

कचतुरः सुमित्रातद्वाकिप्रणिहितमतिर्यस्यपितरौ अनेनासावाधः सुकविजयदेवेन चितौ चिरंचंद्रालो
के सुखयतुमः पूवः सुमनसः १६ ॥ इति श्रीपीयूषवर्षपंक्तिजयदेवविरचिते चंद्रालोकांकोपप्रथमो म
श्रवः ॥ ॥ अथ शेषः ॥ ॥ एषा चेतोविशतापेन सस्यतामणीयता शब्दे र्थवक्तो मे धं हो ममुद्दो मयं
तितं। भवेषु तिक दुर्वर्णश्रवणोद्दे जने पदुः। संविद्वत्ते व्याकरणविरुद्धच्युतसंस्कृति। अप्रयुक्तं हैव ता हो शब्दे पु
छिं गता हिंकां अस्मभ्यं तु हं त्याहेः प्रयोगो गमनादिषु। सहं ति हंत का ता रे कांतः कुटिलकुंतलः। निहता र्थलो
हिता हो शोणितादि प्रयोगातः। एकाक्षरं विना म्भ्रस्मादिकं खलतादिवत्। व्यनक्तु चितार्थं यस्य स माद्रुस्तदे
वतता इयमद्रुतशाखात्रे केलिकौतुकवानरी। निर्यक्तु हीत्यादिपूणे कप्रयोजनां अर्थविद्वदित्या हो दध
हाधमेवाचकं। धत्तेन भस्तलं भासानरुणां तरुणेः कौ। अस्मीलं त्रिविधं ब्रीज जुगुप्सा मंगलात्मना आह्लादसा

राम०
२

धनं वायुः कांतानां शोभवेत्कथं। स्याद्वर्धमानं हि संहिं न धां यांति पतन्निणः। स्याद्वप्रतीतं शास्त्रे कगम्यं वीतानु
 मादिवत्। शिविलं शयने लित्येव विनंतेश शिञ्जि यि। मस्तपिष्टकरी लोष्टाद्यादि ग्राम्यमुच्यते। नेयार्थं लक्ष
 णात्पंतप्रसादमनोहरं। हिमांशोर्हीरधिकारजागो यामिकाः कः। किंमर्थं यही योर्थं श्रेणिनि श्रेणिमध्य
 ति। हरीप्रिया पितृवधू प्रवाह प्रतिमं वचः। अविष्ट विधेयां शंसमासपिहिते विधौ। विशंति विशिख प्रायक
 दास्याः कामिनां दहि। अपराधीन इत्यादि विरुद्धमतिक्रमतां। अथ संगतमुत्तुंगे हारशोभिपयोधरा। रसाधनुचि
 तेवर्णप्रतिकूलाक्षरविदुः। नमामं गदजा नासिगवणं रणदासूणं। यस्मिन्नुपहतो लुप्तौ विसर्ग इहततथा। कुसं
 धिपटवागध्वविसंधिचपती रमौ। हतवृत्तमनुक्तोपि शंदो होषश्च कास्तिचित्। विशाललोचने पश्यं बान्ता
 तां गितां। स्रनं त्वत्वं संभृतयशः पुष्पं नमस्तलं। अधिकं भवतः शत्रुं दशस सिलताफणी। कथितं पुनरुक्ता

चंद्रा-
३

वाक्यस्यामात्रस्यामलोचनाविहृतं दूरविकृतेरपैरुःकुंजराः पुरांपतस्वहर्षहीनानुप्रसाहादित्वेययोत्रांगमीरा
रंभंभोलिपाणोरषसमागमः। समाप्तपुनरात्तस्यादेयपीयूषभाजनानेनानहीतुषारांशूरुदेत्यंबुधिबंधवः। अर्द्धीत
रपरापेक्षिकीगन्तयेषुसास्मितांमेघांभंसुमःशंभुमर्द्धरंभोरुविग्रहं। अभवन्मतयोगः स्यान्नैवदमिमतोन्वयः। ये
नवद्वौबुधिर्यस्यामस्यानुचरावयांदिषांसंपदमाष्टिधयःशूरःसमेष्टयता। अस्थानस्यसमापन्नविद्वज्जनम
नोरमं। मिथाद्यथागवपदेःसंकीर्णयन्नदेवततावक्त्रेणभाजतेरात्रिःकांताचंद्रेणराजते। ब्रह्मांजंत्वधशःशूर
गमितंभूमिभूषण। आकर्णयपयःपूर्णसुवर्णकलशायते॥ ममप्रक्रममारब्धशूरनिर्वाहहीनता। अक्रमःक
ष्टमष्ट्यंतैत्वामनमर्चदेवताः। अमतार्थीतरमुख्येमुख्येचार्थविरोधकता। त्यक्तहारमुरःकृत्वाशोकेनालिंगितांग
ना। अपुष्टोर्ध्वविशेष्येचेन्नविशेष्योविशेषणात्। विशांतिहृदयंकांताःकटाक्षाःखंजनल्लिखः। कष्टःस्पष्टाववो

राम०
३

4

धार्यमसमोवाच्यसन्निभः। व्याहृतश्चेद्विरोधः स्यान्निथः। एवंप्रार्थयोः। सहस्रपत्रमित्रंतेवक्रंकेनोपमीयते। कु
 तस्तत्रोपमायस्यएनरुक्तः सुधाकरः। दुधमश्राप्ससहिधास्रयोहोवाः क्रमादमी। त्वद्वक्तः कस्यगणेष्यंनरकंरवर्ग
 मेवचाएकंमेचुंबनंहेहितवहास्यामिकंचुकं। वृत्तकिंसेवतांचंद्रमुखीचंद्रकिरीटयोः। श्रनोचित्यंकीर्तिलतातां
 गपतियः सहाप्रसिद्धाविधपानापिविरुद्धं द्विविधंमतां। चतियं पश्यकं र्वप्यतापधवलंधुतिः। केतकीशेखरोशंभो
 र्वतेचंद्रकलावलां। सामाश्रपरिवृत्तिस्याकुंजलश्चविविग्रहा। विशेषपरिवृत्तिः स्याद्वनिताममवेतसि। हेस्तः सह
 चराचारुविरुद्धान्येन्यसंगती। धां स्याः सतश्चतनयं संपरं वानजानते। सरोजनेत्रपुत्रस्य मुखेडमवलोकयापा
 लयिष्यतिते गोत्रमसौ नरपुंरुः। परेपरांशोवाक्यांशोवाक्येवाक्यकहंतको। यथानुसारमपूहेहोवान्शब्दा
 र्यसंश्रयान्। शेषमापतितं स्तांते प्रसारंतं विशृंखलां निवारयति यस्त्रेधांशोवाक्यं कुशमुपसतितां होषोगुणत्वंतनु

चंद्रा.
४

तिरोयत्वंवानिस्पतिम्वंतमथवाहोयंनयसत्याज्यतामसो।मुखं चंद्राश्रियंघतेष्वेतन्मश्रुकंरंक्रौः।अत्रहास्य
सोहेत्रोत्राम्पत्वंगुणतांगतांवतदुग्धाब्धिसंभूतेःकथंजाताकलंकिता।कवीनांसमयाद्विधाविरुद्धेहोषतांगता
।हधारगौरीहृदयेदेवंहिमकरांजितां।अत्रश्लेषोदयान्नैवत्याज्यंहीतिनिरर्थकं ४४ महादेवेतिअनेना
सोसाधः॥ ॥इतिश्रीजयदेवविरचितंचंद्रालोकेदृषणनिर्णयोनामद्वितीयोमूलः॥ ॥अथ
लक्षणात्रि।अत्याक्षरविचित्रार्थाख्यातिरसरसंहतिः।उषाकांतेनानुगतःशूरशौरिरयंपुनः।शोभाख्यातो
पियहोयोगुणकीर्त्यानिविध्यते।मुधानिहातिसंसारकंसारिर्धनपूज्यते।अभिमानोविचारश्चेदहितार्थनि
षेधकृत्।इंद्रयदिकथंतीव्रःसूर्ययदिकथंनिशि।हेतुस्त्वत्कावहमशामुक्तैकस्यावधारणं।नेदुर्नीकयमो
कीमिःसागाडसितोदहन्।प्रतिषेधःप्रसिद्धानांकारणानामनाशः।नेयुद्धेनध्रुवोःसंदेनैववीरानिगीरिताः।निरु

राम०
४

5
 कं स्यान्निर्वचनं नात्मा सत्यं तथा न तां इह शौच्य रितैर्याने सत्यं हो वा करोम वा नास्यान्मिथ्याध्यवसायश्चेह स
 ती साध्यसाधने चंद्रांश्च सत्प्रयत्नां नमः पुष्पसंजवह ७ सिद्धिः खातेषु चेन्नोपकीर्त्यते तुल्यतोक्तयो युवा
 मेवेह विख्यातौ त्वं वलैर्जलधिजलैः युक्तिर्विशेषसिद्धिश्चेद्विचित्रार्थज्ञानव्याता नवस्त्वं नीरहः कोपि स्वर्ण
 वर्षसि यन्मुक्तः । कार्यफलोपालंभश्चेद्यापाराह सुतोयवा । असावुदेति शीतांश्च मनियेशयसुमुखा । इत्या
 हिलक्षणं भरीकाव्यस्याहुर्महर्षयः । स्वर्णभाजिष्णुमालत्वप्रभर्तौ वमही मुजः ११ महादेवेति तृतीयः ॥
 ॥ इति श्रीचंद्रालोके तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥ अथ गुणाष्टा ॥ श्लोको विधत्मानार्थघटमानत्ववर्णनां स
 तु शाब्दः सजातीयैः शब्दैर्बधः सुखावहः । उद्ध्वसन्ननुतां नीतेन पुतेलककंटकैः । भीतया मानवस्यैव श्रिया श्लि
 ष्टं हरिस्तुमः यस्माहंतस्थितः सर्वः स एव मर्यावभासेता । सलिलस्यैव सक्तस्य सप्रसाहरति स्मृतः । समतात्पस

चंद्रा.
५

मासत्वं वणिषैः तुल्यताय वा। श्यामला कोमला बालारमणं शरणं गता। समाधिरर्थमहिमालसद्वनसाम
ना। स्पाहंत विज्ञाता येन गात्रमंकुरितं सतां। माधुर्यं पुनरुक्तं स्पेचे चित्रं चारुतावहं। वयस्य पश्य पश्य यास्याच्च
चलं लोचना चलं। ओजस्यात्प्रौढिरर्थस्य संक्षेपो वातिभूयसः। रिपुं हत्वा यशः कृत्वा त्वदसिः कोऽयमावि
ज्ञात्। सौकुमार्यमपार्ष्णं पर्याये परिवर्त्तनात्। सकथा शेषतां यातः समालिङ्ग्य महत्सुखं। उद्गता तु वदध
मग्रा म्पत्न्याः स्थापिता। मानं मुंच प्रिये किंचिद्योचनांतमुदंचया। शृंगारे वप्रसादवकोत्थं व्यक्तिसंग्रहः। अ
मीदृशगुणः काव्येषु सि शो र्यो दयो यथा। तिलकाद्यमेव स्त्रीणां विदग्धदृश्यं गमं। व्यतिरिक्तमलंकारप्रव
त्तेर्भूषणं गिरा। विचित्रलक्षणस्यासौ निर्वहः प्रौढोचितीशसत्तादृहस्यो। क्लिसंग्रहोदिकप्रदर्शिता १४
महादेवेति चतुर्थसेनासौ॥ ॥ इति श्रीचंद्रालोके गुणभूषणचतुर्थोऽध्यायः॥ ॥ अथालंकारः॥

राम०
५

6

शार्थयोः प्राप्तिश्चावाकवेः प्रौढियशेन वा हागादिव हलंकारसंनिवेशो मनोहरः सारव्यं जनसंहो ह्यहा मं
 होहो हहा गोर्जगजाग्रदुत्सेकाच्चेकानुवासमासुरा आहतवर्णसंपूर्णवत्यनुवासवद्वचः। अमंशनं हसं हो
 ह्योहो गोर्जगजाग्रदुत्सेकाच्चेकानुवासहस्रलंकारसंरमंदिनं। लालेनुवासमभिन्नामिप्रायापुनरुक्तता।
 यत्र स्यान्न पुनः शत्रोर्गजिततजितंजितं। श्लोकस्माद्वेति हर्षवावर्णवर्जित्यदिधुवा। तस्य मतामतिमतां सु
 तानुवासतासता। उपमेयोपमानासवर्था नुवासश्च्युता चंदनं लुगोविह्वराणद्वंद्वं नं पुनरुक्तवती
 काशं पुनरुक्तार्थमन्विभं। अष्टकांतं शशी कुर्वन्नं वरांतमुपैत्यसौ। आहतवर्णसत्तव कंस्तव कं हाकुं रकवेः।
 यमकं प्रपमाधुर्यमाधुर्यवचसो विदुः। काव्यविस्रवणोऽश्विन्नं ब्रह्मं धादिलस्येतेति यावमुच्यते श्लोकद्वयी
 सज्जनरजिका। कामिनीवभवत् वरुलेखाचारुकरालिका। काशमी। सेकारत्तांगीशु कंठातिकाशिता। उपमा

च. द्वा.
६

६

यत्र साहचर्यलक्ष्मीरुच्चसति हयोः। हृदये खेलात्तु सच्चैस्तन्वगीस्तनयो रिव। पर्यायेण हयो तच्चैरुपमेयोपमा मत
। धर्मार्थश्च दर्शनीयौ। धर्मश्च वत्तयि। उपमानोपमेयत्वे यत्ने कस्यैव नाग्रतः। इंदुरिंदुरिवेत्यादौ भवेद्वैवमन
चयः। विख्यातस्योपमानस्य यत्र स्यादुपमेयता। इंदुमुखमिवेत्यादौ स्यात्सतीकोपमातरा। उपमाने लीतुलारिपहा
दोलसितोपमा। तत्रेच युगलं धत्ते लीलानीलां वुजन्मनोः। अनेकस्यार्थयुगस्य सादृश्यं सवकोपमा। अतोस्मि
च। णौ विष्णोर्मुगस्तामरसं यथा। स्यात्सं दर्शनीयमायत्र हयोः। पिविधेयता। पद्मानिव विनिर्वाणनेत्राण्यासन्नह
मुखे। यत्रोपमानचित्तेण सर्वथा युपाज्यते। उपमेयप्रयीमित्रिस्तत्र रूपकमिष्यते। समानधर्मयुक्ताधारोपा
त्सोपाधिरूपकं। उत्सिक्तसिति मध्यह्नपक्षे हपुराहः।। पृथक् कथितसादृश्यं त्रयः सादृश्यरूपकं। उच्चसत्सं
शास्त्रे राजते मुजमरुहः। स्यादंगपट्टिरित्येवं विधमाभासरूपकं। अंगयष्टिधनुर्वध्नीत्यादिरूपितरूपकं। परिण

राम.
६

मोत्रयोयस्मिन्नमेहः पर्यवस्यति कांतेन पृथग् हसिमौनमेवोत्रं हसो बद्धमिबद्धधा बोधादेकस्योच्चिखितोमतः
 । स्त्रीभिः कामः प्रिये चंद्रः कालाः शत्रुभिरेषितः । अतथ्यमारोपयितुं तथ्यायास्तिरपद्रुतिमनायं सुधांशुः किंतहिमो
 मंगां सरोरुहं । पर्यस्तापद्रुतिर्पित्रधर्मिमात्रं निविध्यते ॥ नायं सुधांशुः किंतहि सुधांशुः प्रेयसीमुखं भ्रांतापहृति
 रित्यमशंकया तथ्यनिर्णये । तापंतनोति सोलं पंचजः किं न सखस्माः धिकापद्रुतिरन्यास्पशंकया तथ्यनिर्हवे
 अजल्पन्मसरेलभः कांतः किं न हिरपुरः । केतवं सज्जमाननत्वेव्या जाधेनि कृतैः परैः । निर्याति स्मरनानावाचाः
 कांतादृक्षांतकेतवात् । उल्लेखो न्रीयेत तत्र हेत्वादि निर्णयं विना त्वन्मुख्यीकृते न नयने वै शिथिले शशी । दवा
 दिकपदाभावे गूढे स्त्रेसां प्रवसते । यत्कीर्तिर्विधमश्रांताविवेशस्वर्गो निमगां । स्यात्स्मृतिधांति संदेहस्तदेवालं
 कतित्रयां पंकजं पश्यतस्तस्यामुखं मेगाहते मनः । अयं प्रमत्तमधुपस्तन्मुखं वेदं पक्वजां पंकजं वा सुधांशुर्वेसमा

चंद्र०
७

६७

कंतुननिर्णयः। मीलितं परिमार्द्रया देव एव न लक्ष्यते। रसो नालसित्वा स्यात्। अणो सह जातुणो। सोमाः संवर्हिमा
दृष्ट्या द्विशेषो नोपलक्ष्यते। पद्माकारप्रविष्टानां मुखं नालसि सुभ्रुवां॥ हतोः कुतोपि वैशिष्ट्यात् स्फूर्तिरमीलितं
मतं। लसिता न्युरिते चंद्रे पयानी वसुखानि च। अनुमानं च कार्यदेः। कारणं च वधारणं। अस्ति किंचिद्वदनया
मां विलोक्य स्मितं मना कु। अर्थापत्तिः स्वयं सिद्धा सदा र्थता वर्णनं। सजितस्त्वभुवेनेदः कावर्त्ता ससीरुहां। स्या
त्काव्यलिङ्गं वागार्थं नूतनार्थे समर्थकः। जितो सिमं हकं हर्षं मां चते स्ति त्रिलोचनः। अलंकारः परिकारः साभिप्राये
विशेषणो। चंद्रांश्च कलितो न संसृता पंहरतु वः शिवः। साभिप्राये विशेषे तु भवेत्परिकारं कुरः। चतुर्णां पुरुषार्थनाहा
ता देवश्च तु भुजिः। अक्रमातिशयोक्तिश्चेदुगपत्कार्यकरणे। आलिङ्गति स मा देवज्जाशराश्च पराश्चते। असंताति
शयोक्तिस्तु पौर्वपर्यवर्ति क्रमेऽप्रमानो गतः नीता पश्चादनुनीता वियेण साभिहकातिशयोक्तिश्चेद्व्यं रूप

राम०
७

४
 कमध्यागां। पश्यनी लोत्थल हं हानिः सरंति शिताः शराः। प्रो विक्लिस्तदशक्तस्य तच्छक्तत्वावकल्पनं। संभावनं य
 ही संस्यादित्यहोमप्रसिद्धिः। सिक्तं स्फटितककं भातस्थितिष्वेतीकतेर्जलैः। मोक्तिकं वेलतां सते तत्पुष्पे स्तेन
 मंयशः। बांश्चितार्थधिकप्राप्तिर्यत्नेन प्रहर्षणं। हीपमुद्योतयेधावत्तावदभुदितो विः। दृष्टमाणविद्वांयस
 प्राप्तिस्त्वविषादनं। हीपमुद्योतयेधावत्तावनिर्वाण एव सः। क्रियादिभिर्नेकस्य तुल्यता तुल्ययोगिता। मुकुंचति
 सरोजानि स्तेरिणीवदनानि च। प्राचीना चलच्च जग्रुचुंबिते च सुधाकरे। प्रस्तुता प्रस्तुतानां च तुल्यत्वमिति
 हीपकं। मिधां बुधिः सुधामिंडु बिभर्ति वसुधां भवेन्। आहते हीपकपदे भवेत्तावति हीपकं। हीत्याग्निर्भाति भा
 तीडः कां त्याभाति विस्तिषा। वाक्पयो रथे सामाये प्रतिवस्तुपमामता। तापेन भ्राजते शूरः शूरैश्चापेन राजते।
 चिद्विं प्रतिविंबत्वे दृष्टांतस्तदलंकृतिः। स्थानमत्र प्रतिमत्वे संग्रामोदाहमहंकृतिः। दृष्टांतश्चेद्भवन्मूर्तिस्त

चंद्रा.

८

११
नमो देवदुर्लभिः पितायातावेत्याव्यमामामोस्तर्हियाताविभावरी। वाक्पार्थयोः सहशयोरैकारोपोनिर्हर्शनाः। पा
रातुसौमतांसेयं सुधांशोः कलंकिताव्यतिरेकोविशेषश्चेदुपमानोपमेयाव्ये। शोभाइवोन्नताः संतु। किंतुप्रकृति
कोमलाः। सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासतेजनरंजनः। हिमंतमममधस्यकीर्तिः प्रत्यर्थिभिः सह। विनोक्तिश्चेद्दिनाकं
चित्सुतं हीमुच्यते। विधावंधापि साहधाविनाविनयसंपदं। समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रसूतेप्रसूतस्यवेत्ता। अ
यमेंद्रीमुखेपत्रपरं चंद्रमाः। खंजस्तेषः पदानांचेदेकैकं दृश्यगर्भिता। अजगामताकस्यनाथोध्येवपु
रीप्रिया। अर्थश्चेत्कार्यसार्थस्यपधनेकार्यसंश्रयः। कुटिलांश्यामलाहीर्घाः कदासाः कुंतलाश्रुते। अप्रसूतप्र
शंसास्यात्सापत्रप्रसूतानुगाः। कमलैः कमलावासैः किंकिनासादिमुंदरां। कार्यकारणसामान्यविशेषाहेरसौ
मता। अथंबुधेः परंपारं प्रयातिव्यवसायिनः। भवेदर्थितार्यासोनुवक्तार्यतरामिधा। हनुमानधिरतरुधरं

गप०

८

किं महात्मनां। यस्मिन्निरोधसामान्यविशेषाः सविकल्पाः। स न जिज्ञेसहंतो हि दुर्धर्षाः स्माधराश्च कार्यधेः
 प्रसुतेरुक्तैः ययी योक्तिविचक्षते। तृणान्यं कर्त्तव्यमासविषयस्य पश्यसु। उक्तिर्यजसुतिर्निशसुभिभ्यां सुति
 निरयोः। कस्तो विवेको न यमिस्वर्गपातकिं नोपियत्। आसेपस्तु प्रयुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणात्। चंद्रसंज्ञाया
 त्मानमथ वासिप्रियासुखं। गृह्यसेपो विधौ व्यक्ते निषेधे स्वास्फुटसति। हस्मीतासुखं किंतु चित्रयान्नकटो
 कनं। विरोधो नुपपत्तिश्चेद्गुणद्वयाक्रियारिषु। अवंदवंदनस्य हः स्वयंदंददहीति मां। श्लेषारिभिर्विरोधश्चेद्वि
 रोधाभासतामता। अप्यंधकारिणाय न जगदेतस्य कार्यते। असंभवोर्थनिषेधे वा संभाव्यत्ववर्णनं। को वेद गोप
 तिश्रुकः शैलमुत्पादयिष्यति। विभावनं विनापि स्यात्कारणं कार्यजन्मचेतपर्यन्तस्य सासिक्तं कृतत्वात्
 दयं। विशेषोक्तिरनुत्पत्तिः कार्यस्य सति कारणे। न संतमपि धीमंतं न लंघयति कश्चन। आप्तमिन्नैदं शतं का

चंद्रा.
९

यहे तोर संगतिः त्वद्भक्तानां नमस्यं गंगमेति मेवेत्कमः। विषमं यद्यनौचित्यादनेकान्वयकल्पनां कतितीव्रवि
धाः सर्पाः कासौ चंद्रनभूरुहः। सममौचित्यतो नेकवस्तुसंबंधवर्णनां अनकूपं कृतं सद्यहोरेण कुचमंजलं। वि
चित्रं चेत्प्रयत्नः स्याद्विपरीतफलप्रदः। नमामि संतस्त्रैलोक्यादपिलङ्गं समुन्नतिं। अधिकं बोध्यमागधेयो
पाधिमोपवर्णनां यथा व्यासं जगत्तस्यां वां चिमांति न ते गुणाः। अमोमं नाम यत्र स्यादुपकारः परस्परं। त्रिया
मात्रा शिनाभातिशशीभाती त्रिया मया। विशेषः ख्यातमाधारं विनाप्याधेयवर्णनां गतेपि सूर्ये दीपस्था
तमरिष्ठं दंतितत्करः। स्याद्वाधातो मया कारितथा कारी क्रियेत चेत्। यैर्जगत्सीतये हंतितैरेव कुसुमायु
धः। गुफः कारणमाला स्याद्यथा वा कूप्रीतकारणैः। नयेन च श्रिया सागस्यागेन विपुलं यशः। रहीतमुक्तिरित्य
र्थश्रेणिरैकावली मता। नेत्रे कर्णत विभ्रान्ते कर्णो होर्मलदोलितो। दीपकैकाचलो यो गन्नाला दीपकद्वय

राम०
९

तो। स्मरेण हृदये तस्मात्तेन त्वयि कृता स्थितिः। सारो नाम यदोत्कर्षः सारता च यथोत्तरा सारं सारस्वतं त्रं काव्यं
 तत्र शिवस्तवः। उद्धारसारश्चेद्वातिमित्रो मित्रतया गुणाः। मधुरं माधुरी युषंतस्मात्तस्मात्कवेर्वचः। यथा संख्यं
 द्वयोर्थाश्चेकं सारं कैकमन्विता। शत्रुं मित्रं विपश्चनं जयं जयघर्जं यथार्था यश्चेदनेकस्य स्यादेकेन समन्व
 यः। पथमुक्ता गता चंद्राका मिनीवदनोपमाः। परिहृतिर्विनिमयो न्यूना अपधिकर्षो मिथः। जमा है कश
 रं मुक्ता कटाशा शत्रुयोषितां। परिसंख्या निषेधैकमेकस्मिन् स्वयं त्रणं। स्नेहस्तत्र प्रहीयेषु स्त्वातेषु च न भ्रु
 वां। विकल्पस्तु व्यवेलाया मुक्तिस्तु व्यविशेषणं। कांता विना धरो वाचिकु रत्वं वीतरागतां। भूयसा मेकसंबंधभा
 जां गुंफः समुच्चयः। नश्यंति पश्चात्पश्यंति च तद्विषयः। समधिः कार्यसौ कार्यकारणं तस्य त्रिधेः। उत्कंठतां च
 कलयस्यणमास्तां च भानुमान्। प्रसनी कंहलवतः शत्रोः पक्षे पराक्रमः। जैत्रनेत्रानुगौ कर्णेन सलाभ्यामथः

च.श.
१०

१

कृतो। प्रतीपमुपमानस्पहीनत्वंमुपमेयतः। इष्टं चेद्दहनंतस्याः किंपदेन किमिदं न। उच्चासोत्यमहिमो चेद्दोषोऽस्य
त्रवर्ण्यते। तदभांगपधनस्यैव यत्राश्रयति सज्जनं। तद्गुणः स्वगुणा मूनवश्यतः स्वगुणोदयः। हरकं तनुलिप्तो
हि शेषस्त्वयशसासिः। यद्दत्तु नो यथा रूपतथा स्यात्स्वरूपता। दीपे निर्वपिते स्वासीत्कांचीरले हर्मयः। संगत
मृगुणानगीका। मारणद्रुणं। विनपि विमैध्यं गीत एव महाशशी। वाकू सिद्धस्वगुणे कर्षो नुगुणाः परमत्रिधेः।
कणोऽसि लनिहये कलस्यै नीलनीलतां। श्रवज्ञावर्ण्यते वस्तुगुणोद्वासे मयहि। म्नायंति यद्विपद्यानिका हानि
रमृतयुतो प्रश्नात्तरक्रमोक्तौ तु स्युतमुत्तरमुत्तरं। यत्रासौ वेतसीयां यतत्रेयं सुतरा सरित्। पिहितं परिधत्तांत
ज्ञातुरन्यस्पचेष्टितां प्रिये रहा गते प्रातः प्रिया तत्पमकल्पयत्। व्याजोक्तिः शंकमानस्पद्यना वस्तुतोपक। सवि
पश्य प्रियारा मोपरागे रश्मिधूसरा। काकोक्तिः श्लेषकाकुम्भावाध्वं चार्कल्पनं। मुचमानं हि नं प्राप्तमं दनं ही ह

राम०
१०

तिको। स्वभावोक्तिः स्वभावस्य स्वजा मादिवर्णनां कुरासन्नरंगासि सख्यकर्णे हि ही स्वभाविकं म तमावयर्थसा
 शास्त्रीनवर्णनां अलं विलोकयाद्यापि युध्यंते न सुरासुराः दिशात्मविप्रकृष्टस्य दर्शनं भाविकं च विः। त्वं वसन्त
 येतस्याः साक्षात् संचेयुरीष्यते। उदात्तं म द्विचरितं स्नाध्यं च। नो यलक्षणं। सानो यस्याभवधुदंतदुर्जतिकि
 टिनोः। अत्युक्तिरुदात्तस्य शोयो रार्थदिवर्णनां त्वपि दात रिराजेंद्रजाचकाः कल्पशाखिनः। समाभावतदाभा
 सभावशां लोधिबंधनोः। सवसेयत्रुज्जिसि सप्ताहितमयी मिधा। भाविना उदयः संधिः शबलत्वमिति त्रयः।
 अलंकारातिमान्मसकेचिदाक्रमनीषिणः। शुद्धिरेकप्रधानत्वं तथा संसृष्टि संकरो। एतेषामेव विन्यासानालं
 कारांतराण्यमी। सर्वेषां च प्रतिद्वंद्वप्रतिषंदमिरा मतां। उपाधिः कचिदुद्दिनः स्यादमत्रापि संभवात्। मालापरं
 पणचेषां मयसे मनुकूलके। मनुष्ये भवतः कापि न्यलंकारांतराण्यता। शब्देपहायैवाकार्यैवाकार्यैस्त्वैके तथा।

चं.लो.
११

६३

एते प्रवृत्तिचिन्मासः स्वभावातिशयात्मिकाः। कस्याप्यतिशयस्योक्तोरित्यनर्थविचारणात्। प्रायेणामीश्वरं
कारणमिमानातिशयोक्तितः। अलंकारप्रकारेषु रूपाध्यानेषु पिसाम्पत्तां। वैलक्षण्यं प्रतिपत्तिप्रतिभातिमुखे विवा
अलंकारेषु तेषु यद्यनास्यामनीषिणां। तद्वर्चनीयमेवेत्युगमात्। नानामाप्यदुष्पत्तां। महादेवेति चतुर्थः सैको
यं ११४ इति श्रीचं.लो. के पंचमोऽध्यायः॥ ॥ अथारसाः॥ आलंबनोद्यपरात्माविभावं कारणद्विधा
। कार्योनुभावोभावस्तु सहायोर्धर्मिचार्यथा। गलद्वेधांतरोद्भूतद्वेदयेष जज्ञात्मना। मिलन्मलयज्ञालेयश्च
हादं विकाशयन्। कावेनावेचकार्ये च विभावाद्यैर्विभावितः। आस्वाद्यमानेकतनुः स्याथीभावोऽसः स्मृतः।
इत्याख्यस्यापि भावात्मावध्वंभादिविभावना। आलम्बोऽग्राजुगुप्ताम्योविनाशं चारिभिः पुनः। अनुभावे
कदासाधैरुन्माधैर्यथाक्रमं। संभोगो विप्रलम्भश्च शृंगारो द्विविधोऽस्मृतः। हासः स्याद्योऽसोहास्यो विभावाद्यैर्य

राम०
११

पाकमं कौरुष्यपुत्रगंजत्वावहिधाधैः समन्वितः। अमिष्टविप्रयोगानुपात्रगलाभाहिमिः क्रमः। विनावाधै
 युतः शोकः स्यायी स्यात्करुणोरसः। क्रोधस्यायी रसोरो विभावाधैः समन्वितः। मात्सर्यहसनिः शोषं संमो
 हाधै र्यथाक्रमं। उत्साहाभाः स्यायिभावः प्रभावादि विभावसः। वीरोनुभावैः स्थैर्यधै भावैर्गिर्विभिर्युतः। व्या
 घ्रादिभिर्विभावैस्तु वेपितायनुभावप्रतः। भावैर्मोहादिभिर्युक्तो भयस्यायी भयानकः। स्यायी जुगुप्सावीभ
 त्सविभावाद्यायथाक्रमं। अनिष्टेक्षणनिष्ठीवमोहाद्याः समता क्रमात्। अदुतो विस्मयः स्यायी मायादिक
 विभावसः। रोमांचाद्यनुभावो यथसंभं द्विनिवारिकः। रतिर्देवादि विषयासंति च व्यभिचारिणः। वेदमाना
 निगधंते भावाः साहित्यवेदिभिः। निर्वेदस्यायकः शान्तः सत्संगादि विभावसः। समाधिकानुभावो र्यसंभादि
 व्यभिचारिकः। सर्वासाधारण प्रेमप्रसयादि स्वरूपया। अनौचित्या रसाभासाभाषाभासाश्च कीर्तिताः। भावस्य

चंश.
१२

शांतिरुदयः संधिः शबलता यथा काव्यस्य कवनस्येव कुंकुमं कांति संपदो अथ गीतयः आतुर्यमथ वा समय
ये छेदनादिभिः। समासस्य तपदेर्न स्यात्समस्यः सर्वथा विच। पंचाली किंचला टीया गौरीया च यथा समावेद
मश्च यथा सत्वं चतस्रो गीतयः स्मृताः। मथुरायां समाक्रांता वागस्थ्याः पंचमै निजैः। लकारश्चलसंयुक्तो ही
स्वयवहितो रणो रिफाक्रांता वर्ग्ययणा छवर्गस्य चमादता कपाक्रांतः स्ववर्गः स्यात्प्रोदापातः कर्मर्धजः। स
वैरुद्धैः सकारस्य सर्वैरफस्य सर्वथा। होधधातुसंयोगः पुरुषाणां शबो स्मृतः। लकारोऽयौ संयुक्तो लघवो धमया
रसां। ललितायां तथा शेषां महायमिति हतयः अंगभंगो ध्वसध्वनीलांत रूपा स्मरतो रिणं। तर्कचातुर्य एणो
। क्लिप्तासोक्तदधियां ह्यथा। वीप्सात्सर्पन्मुवाग्राद्वहर्जह्रैकतासंघं ललनामसंघते घनादोपे महीयेति
। महादेवेति अथ छत्तेन २४ ॥ इति श्रीचंद्रालोकेश्वरमयूखः॥ ६ ॥ इति भेदेस्त्रिभिर्युक्तासोतो

राम०
१२

13
 मिरिवजाह्वी। भारतीभातिगंभीराकुटिलासर्लाकचित्। सांमुखं विरधानायाः स्फुटमर्थीतेगिराः कदाश्च
 वलोलास्यासापागेव्यजनात्मकः। अविवक्षितेवाच्यस्पष्टौभेदौवाच्यमेववेत्ता। अथातरेसंकमितमस्यंतंवातिर
 क्तं। द्वौविवक्षितवाच्यस्यलस्यलस्यक्रमात्मको। चत्वारिंशदुतैकेनभेदाः षट्पदानयोः क्रमात्त्रिधाशब्दा
 र्थतद्युगमशक्तिजन्मास्फुटक्रमः। सभावतदाभासप्रमुखस्त्वस्फुटक्रमः। वस्त्वलंकारयोर्व्यक्तिः शब्दोद्देशश्च
 शक्तिजो। अर्थशक्तिसमुत्पत्त्यमेदाद्दशतद्यथा। चत्वारोवस्त्वलंकारमलंकारस्तुवस्तुयत्। अलंकारमलं
 कारोवस्तुवस्तुवनक्तियत्। वक्तुः कविनिबद्धस्यकवेर्वीप्रोटनिर्मितः। स्वसिद्धोवाच्यंजकोर्थश्चत्वारस्त्रिगुणा
 स्ततः। एषुसप्तदशस्विकंपरित्यज्यास्फुटक्रमांयेषोऽत्राद्यैद्विगुणास्तेस्त्रिर्वीक्यप्रदाश्रयात्। प्रभेदेपिद्वादशस्य
 र्थशक्तिमुबोमिहः। शब्दार्थोभयभूरेकः सचवाक्यैकसंश्रयः। पदेकदेशाचनावर्णवाक्यपदेषापि। प्रबंधेचेति

चंलो०
१३

योगसौसाधारण्येऽस्फुटक्रमः द्वात्रिंशद्वाहश्लोकेः यद्वसर्वसंकलितघनेऽपेक्षः स्युरेकपंचाशत्संमित्रास्तुसहस्र
शः। वक्तुं स्युतं बोधयितुं व्यंगं वक्तुं भीषितां। स्वां कुरीतमतद्वृत्तं स्वयमुद्यसितंगिरः। कश्चित्साधारणः कश्चिदमंशप्र
तिबोधितः। कश्चित्तदस्यः कश्चिच्चबोधितप्रतिबोधितः। इत्येवं बोधे वैविध्यं त्रैलोक्ये चतुर्विधं। उपेक्षानिह
वाभ्यां च द्विधा स्वां कुरीतं मतां। भूतादिकालभेदेन निहवः स्युरेकधा। अनेनापि प्रभेदेन व्यक्तिवध्नीविजंभते।
भानाप्रभेदानियताः कश्चित्संकोणादिना। अर्थैर्ब्यंगसंयं वक्तुं तद्वाक्यं व्यंगमिष्यते॥ १७ ॥ महादेवेति मय
वसुतेनासौ॥ ॥ इति श्रीचंद्रालोके सप्तमोऽध्यायः॥ ॥ यदि ध्यानं मनसस्तैमित्यायसंनोधनिः। अम
या तु गुणीभूतमंगयमापतति त्रिधा। व्यक्तिरेव कंचिद्व्यंग्यः कंचिदर्थः स्वभावतः। कंचिच्चाहूतास्पृशे सविभुं
चतिचाहूतां। अगृहं कलयेदर्थं तस्मिन् क्रमितादिकं। हाहामकुचकाशमीरलितं मित्रपुरः शोः। तथा वाच्यं

मम०
१३

सिद्धांगं नैर्यो वारिधेर्यथा संसृत्य तरणिं धीरास्तरंति व्याधिवारिधिं अस्फुटं स्तनयो रत्रको कसादृश्यवन्मतां
 कुंकुमात् स्तनद्वंद्वमानसंममणा हतो। संहिधं यद्विस्मं देहो देर्ध्या दुःखल यो विवा। संप्राप्तेन यनेत स्याः प्रवणो तं सभ
 मिकं। तुल्यप्राधान्यमिदं त्वमिव वाच्येत साम्प्रभतकांते त्वहाननरुचाहानिमेति सरोरुहं। असुंदरं यद्विषयं ग्यं स्या
 द्वाच्याह मनोहरं। सरस्य मीलदं भोजेवक्रः कांता विलोकते। काकुत्स्थप्राणतो मोधिधमाधतु रावणः। इत्यथ
 धागुणी भूतसंगमंगीकृतं बुधेः॥ ॥ महादेवेति मधुखलेनामो मुकविजयदेवेन राचितेति चंद्रालोके महति व
 सुसंख्यः सुखयतु ११ ॥ इति श्रीचंद्रालोकोद्दमो मधुखलः॥ ॥ मुखार्थस्याविवक्षायां रवीवाची व
 रूढितः। प्रयोजनाद्वा संबद्धं वहंती लक्षणा मता। लक्षणीयस्त्वशब्दसमीलनादिधा। लक्षणा साविधा सिद्ध
 साध्यांगमेततः। स्फुटा स्फुटप्रमेहेन प्रयोजनमपि द्विधा। विडः स्फुटं तस्य त्वातर्थगत्यादिधा बुधाः लक्ष्य

चंद्रा-
१४

लक्षकनिष्ठत्वादर्थसंस्थमपि द्विधा। लक्ष्यलक्षकनिष्ठत्वादर्थसंस्थमपि द्विधा। लक्ष्यकस्य स्फुटं यत्र सा
विवक्षणलक्षणा। अस्फुटं तत्रास्य त्वलक्ष्यस्य त्वरमुष्पचा। अस्यासि स्रष्टि व्यक्ताशक्तिः स्याच्चतुर्विधा। इंदुरैवे
षतद्वक्त्रमुत्कर्षो लक्ष्यते मुखे। प्रदीपं वर्धते तत्र तदस्य मंगलोदयः। पटो यं दधत्त्यादौ स्फुटं नासि प्रयोजनं
। अमृतं सक्तमिषादौ लक्ष्यस्य मतिरुदघता। अभिमुखात्सन्निधानात्तथाकारप्रतीतिः। कार्यकारणभावाच्च
वाच्यवाचकभावतः। इत्येवमादेः संवेधा। किंवा न्यस्माच्चतुष्टयात्। सादृश्या समवायात्स्याद्वैपरीत्या क्रिशाच्च
यात्। सारोपाध्यवसानात्प्यौणश्रुद्वेष्टयकूष्टयकू। गोसाह्ये यमुद्दिष्टमायुरेवमितीदृशां। श्रुदं सारोपमुद्दि
ष्टमायुर्द्वेष्टमितीदृशां। श्रुदं साध्यवसानस्योदायुरेवेष्टमीदृशां। उपादानार्पणद्वारे द्वे चान्ये इति विद्विधा। कुतावि
शंतिगंगायां घोषो निर्विशतीति च। लक्षलक्षकवैशिष्ट्या वैशिष्ट्यादिविधा पुनः। सरसं कामममृतं विधो स्थिरतरं

राम०
१४

घनांतथासहेतुरतथाभेदमिन्नाचकुत्रचित्सासौदर्येणैषकंदर्पःसाचपूतिमतीमतिः। शब्देपदार्थवाक्य
 र्थसंख्यायांकारकेतथा। लिङ्गेचैषमर्ककाराकुरवीरस्कृत्यप्रायःशब्दःप्रवर्तते। यथार्थस्मृष्टमाचक्षे शब्द
 स्तामभिधांविडः। ज्ञासागुणेनक्रिययावस्तुयोगेनसंज्ञयानिर्देशोनचमन्यंतेयद्विधामभिधाविडः। गौली
 लःपावकोदंजीरिणःकंसरुतिःक्रमात्। कथं हि नस्तिकंसारिर्नरकंचसमाश्रितः। नयोगादेशयतनं
 नसंकेतनिकेतनं। इत्यामिर्देशशब्दोयंमुख्याश्चमिधायया॥ पीयूषवर्षप्रभवंचंद्रोलोकमनोहरं
 । सुधानिधानमात्मावश्रयधंविबुधामुहं। जयंतियासिकश्चीमहादेवांगजन्ननः। स्रक्लिपीयूषवर्ष
 प्यजयदेवकवेर्गिरिः॥ महादेवःसत्रप्रमुखमखविद्येकचतुरःसुमित्रातद्रुक्लिप्रणिहितमतिर्यस्यपित
 रौ॥ ॥ प्रणीतस्तेनासौसुकविजयदेवेनदशाभिश्चिरंचंद्रालोकःसुखयतुमपूविर्देशदिशः॥ ७॥

च.लो.
१५

॥ ॥ श्री ॥ ॥ इति श्री पीयूषवर्षपंजितजपदेवविरचिते चंद्रालोकालंकारिअमिधास्वरूपामिधा
नोनामरशमोमयूखः समाप्तः ॥ ॥ श्रीरत्नलेखकपाठकयोः ॥ ॥ नामरशमोमयूखः समा

शम०

१५